

A sorskérdéseivel viaskodó s a fenyegetettség tudatával a lehetséges jövő távlatait fürkésző romániai magyarságnak – miközben az érdek- és jogvédelmét leghatékonyabban szolgáló stratégiát és taktikákat keresi – az önmeghatározás feladatával is szüntelenül szembesülnie kell. Az önazonosság védelme a „mi” – változásaiban is állandóságra utaló – definiálását követeli meg. A „kik vagyunk” és „mi végre vagyunk itt?” nemegyszer dilemmákat sugalló kérdéseire adott/adandó válaszokban az önismeret igénye munkál, ám a feleletek a változó időkről is árulkodnak. Válságos, korfordulatokat jelző történelmi helyzetekben az önmeghatározás rendszerint szenvedélyes vitákat, konfliktusokat is előidéző törekvéssé válik. Az önképből ugyanis gyakorlati következtetések származnak. A „mi-tudat” bizonyos magatartást táplál, állásfoglalásokra készítet. Döntésekre ösztökél, s ezek gyakran végzetesnek bizonyulhatnak.

Valahogy így van ez mostanában is. A drámai körülmények, a felizzó remények, majd a kiábrándulások teszik érthetővé, miért feszegetik újból és újból az erdélyiség mibenlétét, illetve időszerűségét, miért kerülnek ismét szőnyegre olyan kérdések és érvek, amelyekről úgy hittük, eljárt felettük az idő. Az erdélyi gondolat viszontagságainak – a mához is szóló – felidézése megkerülhetlenné teszi azonban a „romániaiság” egy időben sűrűn forgalmazott fogalmának a letűnt évtizedek tapasztalatai alapján való újrvizsgálását. Ez a feladat több szempontból is elodázhatatlan. A belső önrendelkezés, az önkormányzás valamilyen formájának elérését célzó erőfeszítések éppúgy sürgetik, mint az előrelátható, pontosabban: valószínűsíthető fejlemények, amelyek az előbb-utóbb megkötésre kerülő magyar–román alapszerződésből, a kínos lassúsággal, de mégis alakuló európai integrációból következnek. Ösztönzőként érvényesül néhány nemrég megjelent adalék és értelmezés, de a XII. osztályos magyar irodalmi tankönyv körül burjánzó vitát¹ is a „serkentő” tényezők közé számíthatjuk. Lássuk tehát a romániaiságot érintő újabb közléseket.

A fogalom születése

A *Korunk* 1992 évi 8. számában látott napvilágot K. Lengyel Zsolt – gazdag jegyzetanyaggal alátámasztott – írása², és szerzője azokat a külső/belső indítékokat elemzi, amelyek Kristóf Györgyöt, az első világháború utáni kolozsvári román egyetem professzorát a romániaiság fogalmának a kidolgozására készítették. A Münchenben élő fiatal kutató siet leszögezni, a Kristóf György használta „műszó” nem azonos a Gaál Gábor-féle romániaisággal, hiszen a korabeli konzervatív szellemiségű erdélyiség képviselője a maga „kétértelmű szerkesztési fortélyá”-val egészen más célokat követett, mint a baloldali folyóirat vezetője. Ez bizonyára így is van, ennek ellenére kétségtelen, hogy a két „szójáték” között érintkezési felületek, átfedések állapíthatók meg. A magyar irodalom és nyelv egykori kolozsvári tanára azzal érvelt, amikor az erdélyi magyar irodalom helyett romániai magyar irodalomról kívánt értekezni, hogy az erdélyi jelző kirekeszt. Nem vesz ugyanis tudomást mindazokról az értékekről, amelyek nem férnek be a régi Erdély földrajzi területébe, szellemébe. A romániai magyar irodalom fogalma viszont megfelelő keretet kínál az ország egész területén létrehozott magyar értékek összefoglalására. Kristóf György arra is figyelmeztetett, hogy – a földrajzi megfontolások mellett – bizonyos pszichikai-politikai mozzanatokra is hasznos lenne tekintettel lenni; a magyarul kiejtett Erdély szó román közegben irritálóan hathat.

Láthatjuk, a romániaiság bőlesőjénél többféle szempont bábáskodott. Köztük feltehetően politikai motivációk is munkáltak. Kristóf, aki a Trianon utáni első évek passzivitását feladva itthon maradt, az aktivizmust választotta. Román állami alkalmazott lett, s az országosan szervezkedő Magyar Párt ama kulturális garnitúrájához tartozott, amely vállalta, hogy a párt – romániai feltételek között kialakítandó – politikáját eszmeileg alátámasztja. Ezért fogadhatta el (a román állami támogatással kiadott) négy nyelven írt *Cultura* című folyóirat magyar részének összeállítását, s ezért kapcsolódhatott be (másokkal, például Bitay Árpáddal együtt) a román–magyar kultúrközeledés szorgalmazásába. Ez az akció szintén nem volt minden politikumtól mentes, sőt magyar mentorait több indíték is sarkallhatta. Többek között az a törekvés, hogy román állampolgári megbízhatóságukat meggyőző erővel bizonyítsák. Persze, ez az igyeket legtöbb esetben nem torzult pecsovicsággá. Kristóf György nem adta fel az egyetemes magyar irodalom eszméjét és mércéjét, az ő transzszilvanizmusa sem jelentett kiszakadást a magyar nemzetből. Dolgozott viszont benne és társaiban az a szándék, hogy a revizionista-irredenta politikai irányzatoktól elhatárolják magukat, és lojalitásuk kinyilvánításával – egyéni és közösségi érdekek találkozásánál – a romániai magyarság önvédelmét, művelődése fennmaradását elősegítsék.

Kezdeményezéseik és tetteik jellegzetesen kisebbségi fogantatásúak voltak; az alkalmazkodás, a kerülő utakon is elérendő célok határozott követése nélkülözhetetlen eszközeik közé tartoztak. Igaza van K. Lengyel Zsoltnak, amikor – Kristóf György romániaiságot feszegetve – nem vállalkozott arra, hogy e műszó mélyén meghúzódó „rejtettebb indítékokat” és a benne kifejeződő törekvés „mélyebb irányát” felderítse. Én is megelégszem annak a jelzésével, hogy egy tárgyi igazság (a nem csupán Erdélyre korlátozódó magyar művelődés) hangsúlyozásával együtt, e műszó valaminő kompromisszumra irányuló készségről tanúskodott.

Ez lehet K. Lengyel Zsolt véleménye is, hiszen a romániaiság kérdését többször érinti abban a vaskos kötetben³, amelyben (német nyelven) a kezdeti transzszilvanizmust boncolgatja. Könyvének címe (Kompromisszum keresése közben) is mutatja, hogy a bajor fővárosban működő Magyar Intézet – Erdélyből elszármazott – kutatója a kiegészítés (tehát nem az elvtelen megalkuvás) valamilyen formáját a kisebbségi politizálás tartozékának tekinti. (Persze, bármilyen megegyezéshez alkalmas partner kell. A kompromisszum kölcsönös engedékenységet, mindkét fél részéről megnyilvánuló érdekeltiséget, rugalmasságot feltételez. Egyébként, vannak jó és rossz kompromisszumok, s nem egy kiegyezésre irányuló kísérlet fulladt már kudarcba. Ez volt a sorsa számos, sőt a legtöbb ilyen jellegű kezdeményezésnek, amely a romániai magyarság különböző fórumaitól származott.)

A romániaiság fogalmának metamorfóza

A Kristóf-féle s a Gaál Gábor nevéhez fűződő romániaiságot megkülönböztetve, K. Lengyel Zsolt arra is rámutat, hogy az utóbbit a *Korunk* második folyama felújította, s a szerkesztőség azon volt, hogy a honi magyar művelődésben központi szerepet biztosítson számára. A korai transzszilvanizmus elemzője úgy véli, hogy ebben az igyekezetben „a román állam iránti feltétlen elkötelezettség” jutott kifejezésre.

De mi is történt valóban?

Gaál Gábor halálának tizedik évfordulóján (1964) a megemlékezés szándékával több írást közöltünk a 7. számban, s ezek között kapott helyet Kallós Miklós visszpillantása, amely a folyóirat egykori szerkesztőjének teljesítményét idézte fel⁴. A tanulmány eredetileg a RKP központi elméleti folyóiratában, a *Lupta de clasă*-ban jelent meg (1964. 6. sz.) és – érthető módon – súlyt helyezett arra, hogy kimutassa: a G. G. szerkesztette havi szemle az ország valóságában gyökerezett. Kallós részletezően felsorolta, értékelte a romániai társadalmi, politikai-szellemi jelenségekkel foglalkozó tanulmányokat, cikkeket és recenziókat, s ebben a következetes szerkesztői orientációban a romániaiság Gaál

Gábor-i koncepciójának a gyakorlati megvalósulására vélt ismerni. „Romániaiságon – írta – a Korunk s mindenekelőtt Gaál Gábor nem egyszerűen földrajzi vonatkozásokat értett, hanem azt az elkötelezettséget és hivatást, hogy a romániai haladó erők szerves részeként folytassa tevékenységét.”

Ez az értelmezés egyrészt a megemlékezés korabeli körülményeire, atmoszférájára utal, másrészt – kétségtelenül – olyan interpretációt tartalmaz, amely, noha meghaladja az eredeti Gaál Gábor-i szövegeket, nincs ellentétben egykori szerkesztő felfogásával. A *Korunk* tényleg (főként azt követően, hogy koncipiálása, terjesztése egyre inkább Romániára korlátozódott) az itteni haladó szellemi front összetevőjének tudta magát. Ez a „helyzettudat” aztán természetesen a lapszámok megtervezésében is éreztette hatását.

Ami a megemlékezés kormegszabta feltételeit, légkörét illeti, ne feledjük, a romániai „olvadás” bátortalan, alig mutatkozó kezdeteinél tartottunk. Csak néhány év választott el minket Gaál Gábor nehezen elért „rehabilitásától”, majd az ötvenes évek végén ránk zúdult megtorlásoktól, a Bolyai Egyetem megszüntetésétől. A tüzkeresztségen átesett szerkesztőség elsősorban a felvállalt nemzetiségi funkció teljesítésének útját-módját kereste. Ebben a tapogatózó, a lap hivatását biztosító kiutkeresésben úgy találtuk, hogy az első folyam „román számának” tradíciója, a romániaiság átértelmezett fogalma megfelelő fogódzót, alkalmas orientációt ígér. Legitimációs hivatkozásként is hasznosnak mutatkozott. A szeparatizmus bélyeget ugyanis már akkoriban könnyen rásütötték azokra, akik az itteni magyarság önazonosság-tudatát próbálták erősíteni.

A legjobb értelemben vett konjunkturális megfontolások azonban csak *alapvető elvi opciókat* egészítették ki. Mi valóban magunkénak éreztük és vallottuk G. G. 1940-ben megfogalmazott krédóját: „Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk. Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában sem vélekedünk másként. Lelkiismeretünket tisztának ma is csak ilyenképpen érezzük.”⁵ Ebben a szellemben fogadtuk el a magunk programjaként is G. G. céltudatos évről évre felújított szerkesztői erőfeszítését, hogy olyan munkatársi gárdát alakítsunk ki, amely képes magas színvonalon a román valóság különböző területeit kritikailag átvilágítani. Ezért nem pusztá alibiként szolgáltak az 1936 2. „román” száma történet sűrű hivatkozások.

A második folyam nemzetiségi funkciójának kimunkálása egyszerre volt része és eredménye ama változásoknak, amelyek a honi magyar identitástudatot alakították. Nyilván, most csupán e változások értelmiségi-politikusi kifejezőit idézem fel. Emlékeztetnem kell arra, hogy a második világháború végével bekövetkezett fordulat a régebbi, identitást-közvetítő fogalomhasználatban is jelentkezett. A még 1944-ben létrehozott kisebbségi-nemzetiségi minisztérium az összes előző diszkriminatív intézkedéseket hatályon kívül helyezte, majd 1945-ben – törvény útján – a „kisebbség” terminusát „a nemzetiség” fogalmával cserélte fel. A „kifejezéscsere – állapította meg Demeter János – azért vált indokolttá, mert a »kisebbségi« terminus nemzetiségi vonatkozásban feltételezi az uralkodó többséget: azt a gondolatot rejti, hogy a politikai hatalomból nem minden állampolgár részesedhet egyformán⁶.” A jogi-szociológiai-politológiai fogalmak változása a kisebbségi tudatban (főként az ígéretes kezdetek idején) beállt módosulásoknak felelt meg, ezek viszont a társadalmi lét síkján végbemenő erőfeszítéseket, küzdelmeket fejezték ki. Ebben a menetben a remények még jogosnak, a jövő távlatai pedig ígéretesnek mutatkoztak. Úgy tűnt, hogy még a Vásárhelyi Találkozón felvázolt fejlődés valóságos perspektívát kínál a Duna-völgyi megbékélés és összefogás számára. Ilyen körülmények között érthető, hogy Bányai László 1947-ben a következőképpen érvelt: A »kisebbség« szóval annak idején egy elnyomatásban sínylődező nemzetőredék helyzetét igyekeztünk kifejezni. Tehát nemcsak szám szerinti, hanem jog szerinti kisebbségét is. Hogyha pedig más oldalról hallottuk elhangzani, nemegyszer lealázó szándékot éreztünk kicsengeneni e szó mögött. Ezzel szemben a »nemzetiség« szóval a demokrata kormány uralomra jutása óta mindinkább a jogegyenlőséget megvalósító népi demokratikus rendszerben élő népcsoportot jelöljük.⁷

Az illúziók szertefoszlának

Magától értetődő, hogy a hatvanas évek közepére e remények, várankozások, sőt bizonyosságnak tűnő fejlemények jórészt illúzióknak bizonyultak. 1959 után a beolvasztó többségi nacionalizmus fenyegetésével egyre inkább számolni kellett. A veszélyzetettség tudatát azonban időnként háttérbe szorították azok a történések, azok az újabb „vívmányok”, amelyek – úgy hittük – a nemzetiségek és művelődéseik hosszú távon is fennmaradó létét, sőt fejlődését szavatolják. Izmosodott ugyanakkor a felismerés, hogy a jövő zálogai nem paternalista kegyekben, hanem főként a hagyományaihoz, jellegzetességeihez, tehát önmagához ragaszkodó nemzetiség ethoszában, magatartásában rejlenek. Ehhez azonban eszmékre, eszményekre, értékekre volt szükség. A tudatosult lét azt sugallta, hogy az „együttélő nemzetiségek” továbbra is vagy ismét kisebbségi helyzetűek, s ebből az egyre inkább letagadhatatlan evidenciából következett, hogy a kisebbségi státust, illetve önvédelmet tolmácsoló (főként a transzszilvanizmusból merítő) nézetek, erkölcsi normák és ideológiák ázsioja emelkedni kezdett. Újra felfedeztük őket és támaszra kezdtünk bennük találni. Kétségtelen, hogy ez a folyamat sokaknál, sokunknál szigorú önvizióval járt együtt.

Az együttélés ténye azonban tény maradt, s a jövőben sem szűnhetett meg. A rendszer s a határok változtathatatlanok mutatkoztak, s ilyen körülmények között látszott a romániaság „bővített” fogalma olyan ideológiaként, amely segítséget nyújthatott. Újból az irodalomhoz lehetett/kellett fordulni. Gaál Gábor ugyanis a maga romániaságát – annak idején – elsősorban irodalmi összefüggések között fejtette ki.

A *Korunk* 1937 évi 3. számában jelent meg G.G. *Transzszilvániai-e vagy romániai magyar irodalom?* című tanulmánya. Szövege már előbb készült el s teljes terjedelmében a Győri Illés István szerkesztette kötetben⁸, szintén 1937-ben látott napvilágot. Az erdélyi változásokról képet nyújtó gyűjteményben Gaál Gábor az irodalom helyzetét, illetve új jelenségeit mutatta be, ám panorámájának háttérét a szociológia, a társadalomlélektan segítségével választotta fel. Írása nem csupán az irodalomnak, hanem annak a népcsoportnak a metamorfózisát is nyomon követi, amelyet ez a irodalmi kifejezés.

Már a *Korunk*-beli részlet címe is jelzi, hogy a fejtegetés polémikus jellegű. A transzszilvanizmust bírálva G.G. rámutat, hogy Romániában a magyarság nem pusztán Erdélyben él, hanem – az ország átalakulásának sodrában – a Kárpátokon túli tartományokban is letelepedett. Ezért minősíti önáltatásnak, elcsúsztatásnak, ha csak erdélyi magyar irodalomról beszélnek. Persze, létezik, sőt gyarapszik a transzszilvániai magyar irodalom. Az írók többsége Erdélyben dolgozik, ám a közönség, amelyről s amelyhez szól, az ország egész területén található. Ezért „hamis az az irodalom is, mely a romániai magyar élet vízióját csak Transzszilvániára szűkíti...”

Míg a Győri-féle kötetben közölt „jelentés” az irodalmi életbe, főként a *Helikon* világába s a kiadók tevékenységébe enged bepillantást, a *Korunk* számára kiemelt rész – szándékolt sűrítettségével – elsősorban a romániai magyar nép (nemzetiség) állapotáról tudósít. G. G. azt vallotta, hogy irodalomról sohasem szabad a hozzátartozó nép nélkül gondolkodni. A népről az irodalomra, s az irodalomról a népre lehet ismerni. Ebben az összefüggésben állapítja meg, hogy a honi magyarság szétszóródott, ám ez a folyamat nem csupán földrajzi helyváltoztatást jelent. „A más tájak és más institúciók között, a más társadalmi-történelmi befolyások áthatásában – írja – egy új magyarság lassú alakulásának, változásának az éveit ezek.” Magyarán: Erdélyi fiai és leányai

regáti körülmények között a hagyományostól eltérő történelmi-társadalmi feltételek közé kerülnek, s ez a más közeg elkerülhetetlenül hatással van rájuk. Márpedig a transzszilvanista irodalom a maga beszűkítetttségében e hatások következményeit nem ábrázolhatja.

G.G. nem csupán a szétszóródás tényére és koncepcióira, hanem a polgárosodó-modernizálódó Romániába sodródott nemzetiség állagának, rétegződésének a módosulásaira is felhívja a figyelmet. „Ebben a folyamatban – szögezi le – a magyar nemzetiség egészében minden helyet cserélt. Minden réteg mozgásba jött, minden leülepedett, átértékelődött. Az arisztokrácia, a hivatalnok dzsentri, a nagybirtokos magyarság ma már – a *milt*, s ezzel együtt a múlté lettek mindazok az ideológiák, társadalomerkölcsök, életformák, amelyek ezeknek a kasztoknak a tükröződésai. A *jelen*: az előbbieket mumifikálódása, s a magyar polgárok, kispolgárok, kis- és közép-gazdák, alkalmazottak, proletárok, szolgák kora; számszerint a szolgák nemzete, számszerint a román polgárosulás kétkézi munkahadserege. Ezek ideológiája, ezek társadalomerkölcsé, ezek életproblematikája a mai romániai magyarság belső világa. Irodalma – a romániai magyar nemzetiség irodalma – csak ebből épülhet.”

Láthatjuk, ez a társadalompolitikai mozgásokat becserkésző s ugyanakkor irodalmi tolmácsolásairól kritikai látteleket készítő elemzés távolról sem volt valaminő esetleges, egyszeri, s éppen ezért általánosítható következtetések szempontjából relevanciával nem rendelkező eszmefuttatás. A hatvanas években közölt újraértékelések – éppen átfogó jellege miatt – rendszerint különböző részeire, megállapításaira tértek ki. A szerzők egyik része az irodalmi konklúziókat emelte ki, mások a nemzetiség-szociológiai fejtegetésekre fektettek súlyt.

Méliusz József – érthető módon – eleinte főként az irodalmi vonatkozásokat taglalta. Erre annak kapcsán is sor került, hogy a hatvanas évek második felében az *Irodalmi Könyvkiadó* válogatásokra, készült a régi *Korunk* terméséből. A gyűjtőcím *A Korunk irodalma* volt, amit a helikoni költészet antológiája s más erdélyi folyóiratok (*Zord idő*, *Napkelet*, *Genius*, *Periszkop*) bemutatása követett volna. *A Korunk költészet* című kötet meg is jelent Méliusz bevezető tanulmányával, s ebben a romániaságot a helikoni szemlélettel ellentétezzve jellemzi. Méliusz értékeli a Helikon égése alatt megjelent számos mű humanizmusát, kiemeli, hogy a *Korunk* „magához ölelte” mindazt, ami irodalmában „az idő kérdéseire” válaszolt, ám rámutat az „erdélyi irodalom” „zsugori betájtóltsága”-ra és számos illúzióját, több mitikus vonását is célba vette. Ezt a szellemi képződményt „helyettesítette be – írta – a *Korunk* valóság-tartalomtól s időszertől fészülő »romániai magyar irodalom« fogalommal, amely teljességében és dialektikusan tartalmazta ennek az irodalomnak sajátosságát, amire ugyancsak Gaál Gábor adott nevet a magyar gondolkodásban: romániaság⁹.” (Egyébként, Méliusz állásfoglalásának háttérében egy levél is található, amelyet 1937. dec. 1.-én intézett hozzá G.G., s benne – a lapcsinálás gondjait, a Vásárhelyi Találkozót s a folyóirat reális távlatait érintve –, a romániaságra is kitért. További fejtegetéseink szempontjából nem érdektelen ez az új összefüggéseket is felvillantó részlet. „Nem adok fel semmit – írta G.G. – de ha senki sem veszi komolyan, én komolyan veszem a Vásárhelyi Találkozót. Komolyan kell vennem. S azután: a lap romániaságát mind erőteljesebben kifejezésre akarom juttatni. Ez a lap egyre kizárólagosabb bázisa¹⁰.”

A magam részéről szintén az irodalom felől fordultam a kérdéshez, de ez a megközelítés nemzetiség-tudományi

fejtegetésekbe torkollott. Nálam az alkalmat a Kántor Lajos és Láng Gusztáv együttműködéséből megszületett romániai magyar irodalomtörténeti piaca kerülése teremtette meg, s élttem e lehetőséggel, hogy megvizsgáljam, mi is van irodalmunk mögött¹¹.

Az irodalomtól a társadalmi háttérig

Elemzésem az a Gaál Gábor-i tétel irányította, hogy a népről az irodalomra, s a irodalmi kapcsolatot követtem. Egyetértően kommentáltam a szerzők (akkori) meghatározását, amely szerint a romániai magyar irodalom társadalmi meghatározója az ország valósága, s ezen belül az itteni magyarság kisebbségi/nemzetiségi helyzete. Elfogadtam, hogy e tényezők a magyarországi irodalomhoz viszonyítva eltérő vonásokat alakítottak ki, ám magam is súlyt helyeztem arra, hogy – a nyelv s a kulturális hagyományok „tájan értelmezett közössége” alapján – irodalmunk az egyetemes magyar irodalmi elválaszthatatlanság.

A – már említett – visszakövetkeztetés vonalán haladva, tettem kísérletet a nemzetiség meghatározására s ez a próbálkozás ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy az etnikai-történelmi közösségként kezelt nemzetiség ismérvei a nemzetiséghez hasonlóak. Szerepe és távlatai szintén az utóbbiival egyezők. Számszerűleg kisebbséget jelent a többségi nemzet mellett, tagjait pedig összekapcsolja a közös nyelv és kultúra, valamint az összetartozás tudata és a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat.

Irodalmunk romániai meghatározottságából kiindulva, eljutottam tehát az önazonosság megőrzésének tételezéséig, ami – a hetvenes évek elején voltunk – további tudományos és társadalompolitikai következtetések levonását tette lehetővé és szükségessé. Az előbbi vonatkozásban az önismeret feladata merült fel, s ezen belül a szociológiai kutatások váltak sürgetővé. Úgy ítélttem ugyanis, hogy a romániaság „dinamikus kategória”. Lévéen a folytonosságot biztosító és a változást munkáló tényezőket eszmei foglalatok, jövőbeni érvényét csak tárgyilagos kutatások és a reális összefüggések számontartása biztosíthatja. Ez az evidencia aztán azt a felismerést diktálta, hogy „honi magyar önismeret és »romániaság-ismeret« elválaszthatatlan fogalomként alkot, egymást kölcsönösen feltételező törekvést fejez ki¹².” Ezt a megállapítást, illetve követelményt ma is érvényesnek tartom.

Méliusz József *Illúziók kávéháza* című műve (1971) új dimenziókkal gyarapította a romániaság értelmezését. A Gaál Gáborhoz oly közel állt szerzői felfogásban a romániaság fogalomköre bölcséleti, politikai, etikai és esztétikai tartalommal telítődik, s ezt az eszmei fejleményt méltatva, állapíthatom meg: a „nemzetiségi realizmus fogalma és követelménye azonos lényegében a romániaságéval¹³.”

A Méliusz-féle nézetek közeli rokonságban volt a Bodor Pálé, aki a problémának szentelt esszéjében¹⁴ – többek között – a következőket írta: „A »romániaság«: egyfelől objektív valóság, másfelől *feladat* is, mégpedig valójában politikai – például önnevelő és másokat nevelő – funkció. Nem merő modus vivendi, hanem abból fakasztott alkotó magatartás; a romániai magyarság társadalmi, politikai, szellemi múltjának, jelenének és jövőjének a vetülete: annak a vetülete, hogy »Románián belüliségünk« nem egyszerű ittlét.”

Értelmezések és kérdőjelek

Ez a különböző értelmezésekben jelentkező tendencia, a romániaság – magatartásban, feladatvállalásban, ha úgy tetszik, ethoszban „meghosszabbított” – értékelése sokakban kérdéseket vetett fel. Kétegyeket és fenntartásokat váltott ki. Polémiára, ellenvetésekre ingerelt. Bizonyos kérdések, aggályok bennem is munkáltak, s ezeknek az *Illúziók kávéházát* elemezve, kifejezést is adtam. Nem áltathattam magam: nyilvánvaló volt, hogy az új dimenziókkal gyarapított romániaság nem azonosítható egyszerűen azzal, amit G.G. a harmincas évek közepén kidolgozott. Ezért, a politikai, etikai stb. bővítményeket minősítve, arról írtam, hogy megfogalmazóik továbbgondolták, s az időszertű követelményeknek megfelelően újragondolták a *Korunk* régi szerkesztőjének a koncepcióját. Erkölcsileg csupán az volt problematikus számomra, nem kerültünk-e ellentétbe azzal, akire hivatkoztunk? Megnyugtatómra szolgált, s ezt le is írtam, hogy a továbbgondolások eredményei abban a szellemben és etikumban fogantak, mint amelyek G.G. – már idézett – 1940-ből származó hitvallását áthatották.

Tóth Sándor nem volt ezen a véleményen. A *Korunk* 1973-as évkönyvében található interjújában, amelyet a Gaál

(Folytatása a 14. oldalon)

Erdélyiség – „romániaiság”

(Folytatás a 13. oldalról)

Gáborról készített monográfiájának megjelenése¹⁵ után közzöltünk –, igényes szövegkritikai elemzésre támaszkodva – arra a konklúzióra jutott, hogy a romániaiságra a hatvanas-hetvenes években hivatkozók csak egy *szóképzést* vettek át szerzőjétől, s ezt egy mai fogalom jelölésére használták. Tóth Sándor olvasatában a Gaál Gábor-i szóképzés tartalmilag a román nép, a haladó román kultúra iránti rokonszenvet, a honi valóság felé forduló érdeklődést tolmácsolta. Benne volt még a közös múlt, az együttélésekből fakadó kölcsönhatások, sőt a közös sors és jövő igénye, ám nem volt, nem is lehetett kifejezése annak az aktív állampolgári lojalitásnak, amely egyes újabb szövegekben jelentkezett. Arra a kérdésre viszont, nem tekinthető-e a korszerűsített romániaiság-konceptió a Gaál Gábornál már csíraállapotban megtalálható felfogás kiterjesztésének, Tóth azt felelte, hogy ez a hipotézis még tényszerű, tárgyi alátámasztásra vár.

A vita akkoriban a határokon is átsapott, s a magyarországi polémiában Tordai Zádor és E. Fehér Pál nézetei szembesültek¹⁶. Az előbbi érvei több vonatkozásban a Tóth Sándoréival érintkeztek, de határozottan leszögezte, hogy az eredeti Gaál Gábor-i „ideológiai kulcsfogalom” a kisebbségi, nemzetiségi lét problémáját, sőt programját rejti magában, s illetéknépp a kifejezés általánosabb nemzetiségi-politikai értelmet is nyert. Nem kevésbé határozott volt ama megállapítása, hogy „G. G. számára a romániai magyar irodalom éppúgy csak *rész*, mégpedig szerves rész a magyar irodalom egységén belül, ahogyan a magyarság szerves része a magyar nemzet egészének.” Vitapartnere elsősorban azt kívánta nyomtatékosítani, hogy a romániaiság nem a konformizmus ideológiája volt. Elfogadta, hogy G.G. elméletileg nem dolgozta ki teljesen a koncepciót, ám kategorikusan állította, hogy az „idevalóság”, a helyi erők reális felmérése, a romániai valóság tükrözése végig jelen volt a folyóiratban, s ez az örökség nem vesztette el időszerezését.

Majdnem két évtizeddel később, *Jelentés Erdélyből*¹⁷ című munkájában Tóth Sándor visszatért a kérdésre, illetve a vitára. A *Jelentés* „küldője” akkor úgy látta, hogy a hatvanas-hetvenes években a magyarsággal szemben megfogalmazott lojalitás-igénynek volt kulcsszava a romániaiság. Bizonyos keretek között még elfogadhatónak is ítélte a románsággal való szolidaritásra, haladó hagyományainak megismerésére szólító, ám ugyanakkor az anyanyelvű kultúrát és intézményei létét szavatoló igényt, de – jogosan – emlékeztetett a Bolyai Egyetem felszámolására, és más hasonló fejleményekre, amelyek a lojalitást honoráló állami biztosítékok ingatagságát, komolytalanságát jelezték.

Egyetértek a korabeli folyamat felidézésével, ám személy szerint nem emlékszem arra hogy a hatalom részéről megnyilvánuló lojalitásigény különösen a romániaiság elfogadását szorgalmazta volna. Ellenkezőleg, azt kellett tapasztalnom, hogy a romániaiságban kétségtelenül benne rejtett kompromisszumot Bukarestben komolyabban figyelemre sem méltatták. Hagyták, hogy hangoztassuk, de nem adták semmi jelét annak, hogy valamilyen formában viszonzni akarnák. Feltehető, hogy az egyneműsítés távlati programja már nem volt összegegyeztethető a romániaiság ama összetevőjével, amely a honi magyar művelődés védelmét, ápolását és korszerű fejlesztését jelentette.

Biztos, hogy a romániaiság főként irodalmi, kulturális, vonatkozásokban a hasonló csehszlovákiai¹⁸, jugoszláviai törekvésekkel volt rokonítható, de a hatvanas-hetvenes években, s nem vált olyan abszurd (Jugoszláviában jelentkezett) kísérlet melegágyává, hogy valaminő különálló magyar nemzet kialakulását ösztönözze¹⁹. Egyike volt ama kudarcba fulladt kompromisszumkereséseknek, amelyekről – említett könyvében – K. Lengyel Zsolt számolt be. Ma sem tekinthetem másként, mint 1981-ben: „Számomra – irtam – lényegében [...] nem jelentett mást, mint annak hangsúlyos megállapítását, hogy a romániai magyarság léte, kultúrája és jövője ebben az országban az együttélés feltételei között alakul, s ebből a felismerésből – mindenfajta elszigetelő és leválasztó tendenciával ellentétben – az önfenntartás megkövetelte következtetéseket kell levonni”²⁰.

Párhuzamosságok

Ha Gaál Gábornál s egyes 60-as évekbeli felújítóknál a romániaiság a transzszilvanizmus bírálatához kapcsolódott, a Korunk második folyamának szerkesztősége szakított ezzel a

junktimmal. E fordulat nem jelentette azt, hogy az erdélyiséget most hirtelen minden kritikán fölöttinek nyilvánítottuk volna. Érthető, hogy – az árnyalt, elfogulatlan hagyományápolás jegyében – érvényesnek tekintettünk minden hiteles bírálatot, származzék az a régi *Korunk* köréből vagy a *Helikon* belső ellenzékétől. De éppen a differenciált értelmezés segített minket ahhoz, hogy újraértékeljük az erdélyi gondolat azon összetevőit, amelyek az önazonosság védelmében és ápolásában nélkülözhetetlenek mutatkoztak.

Ehhez az „új kurzushoz” tartozott az is, hogy – G.G és Kós Károly között az *Utunk* első éveiben létrejött együttműködés – tradíciójához híven – e kapcsolatok újrafelvételét kezdeményeztük. A Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád neve alatt megjelent, s az erdélyi magyarság életében oly fontos szerepet játszott *Kiáltó Szó* című kiáltvány félévszázados jubileumán levelet intéztünk Kós Károlyhoz, s arra kértük, elevenítse fel az olvasók számára a „hőskorbeli” akciót. Kós hosszú levélben válaszolt, amelyet – Balogh Edgár bevezető soraival – közzöltünk²¹. Egy évvel később az Erdélyi Szépművés Céh történetébe nyújtottunk bepillantást egy Kóssal készített nagy interjú segítségével²². Már ezekben a dokumentumértékű vallomásokban sikerült számos, régebbi keletű pontatlan információt és tévítéletet kiküszöbölni, s ugyancsak egy évvel később látott napvilágot Balogh Edgár írása²³, s ez – többek között – arra vállalkozott, hogy az erdélyiség s a romániaiság egymáshoz való viszonyát újraértelmezze.

Gaál Gábor régi, közeli munkatársa s a második folyam felelős szerkesztője azzal a szándékkal nyúlt vissza a két folyóirat s a két szerkesztő – sűrűlódásokkal, konfliktusokkal is megterhelt – viszonyának a történetéhez, hogy tárgyilagos, mindkét irányban kritikai elemzés révén rámutasson az „ádáz tusákon” túl is érvényesülő; párhuzamosságokra. Konklúzióját mintegy előlegezve, Balogh Edgár már cikke elején jelzi, hogy a két fél egymásratalálását törvényszerűnek ítéli. Tétele így hangzik: Gaál Gábor nem az erdélyiség, hanem legfeljebb egy erdélyi illúzionizmus ellenfele volt, s amit hiányolt, azt éppen a szellemi és szociális valósága szerinti erdélyi irodalomban jelölte meg. Ugyanakkor concedálja, hogy Kós indokoltan hiányolta a kezdeti *Korunk* honi betájolódását. „A Korunk – írja – egy világot közvetített, de ebben a szakaszában még adós volt a honi valósággal.”

Törekvésében, hogy elismerje mindkét fél részleges igazságát, s egyformán marasztalja el is őket bizonyos vonatkozásokban, Szentimrei Jenőre hivatkozik, aki az *Erdélyi Helikon* 1929 1. számában – egyoldalúságok ellen állást foglalva – azt fejtette, hogy a *Korunk* s az *Erdélyi Helikon* „nem egymással ellentett, de egymást *kiegészítő* kultúrunkat” folytat. E múltfelelevenítés alapján (amely talán egy visszapillantó „wishfull-thinking” jegyeit is magán viseli) Balogh Edgár az erdélyiség s a romániaiság egymást kölcsönösen feltételező, egymásból következő jellegét hangsúlyozza: „A transzszilvanizmus szigorú bírálója – írja – kellő időben a romániaiság realizmusát szólaltatja meg, de nem Erdély nélkül, hanem éppenséggel Erdélyen át és Erdélyben, ahol a hazai magyarság a román nép életébe századok óta kapcsolódik. Ezért

neveltséges minden olyan kísérlet, mely mereven sarkítja Gaált és a transzszilvanizmust ahelyett, hogy Gaállal együtt az erdélyi mivolt valóságtudatának megőrzésével, sőt annak alapján fogadná el a romániaiság korszerű helyzetfelismerését.”

1973-ban jelent meg Nagy György első írása²⁴ is a transzszilvanizmusról, amelyet az évek folyamán több esszé, tanulmány követett. A szerző – igényes, korszerű megközelítéseket is igénybe vevő kutatásai főként a transzszilvanizmus eszmetörténetét nyújtják. Már az eddigiekből is látható, nem túlzott nagyon Cs. Gyimesi Éva, amikor valaminő „neo-transzszilvanizmus” fellépésére utalt.

Tanulni – kísérletekből, kudarcokból

Végezetül feltehető a kérdés: mit jelent napjainkban a magát minden fenntartás nélkül a magyar (kultúr)nemzet szerves részének valló romániai magyarság számára az erdélyiséggel egyeztetett romániaiság felidézése? A hetvenöt év kisebbségi lét során többször is hamvába holt kiegyezési kísérletek egyikét, eleve kudarcra ítélt próbálkozást? Bizonyára sokak számára (és nem is teljesen indokolatlanul) *csak* ezt, vagy ezt *is* jelenti. De talán besorolható azon sikertelen kezdeményezések csoportjába, amelyek azonban *valós* elemek miatt a jelen, sőt a jövő szempontjából bizonyos figyelmet érdemelnek. Tanulásokkal szolgálhatnak.

Ne feledjük, az önazonosság-védelem ösztöklélte önmeghatározás folyamata még nem zárult le. Különböző koncepciók, javaslatok kaptak nyilvánosságot, s ezek között olyanokat is találunk, amelyek a romániaisággá tágitott erdélyiség némely vonásával érintkeznek. Emlékeztetek: a társnemzeti státus bevezetését szorgalmazók – többek között – azzal érveltek, hogy ez a megoldás szavatolja a területi integritást, stabilizálja az ország bel- és külpolitikai helyzetét, s az identitás megőrzését biztosítva, kettős kötődést hoz létre. Egyrészt a ragaszkodást fokozza a saját anyanyelv, kultúra és intézmények iránt, másrészt integráló tényező s az illető ország iránti lojalitást erősíti. Az RMDSZ 1991. okt. 25-i *Kolozsvári Nyilatkozata*, amely az 1918-as gyulafehérvári határozatokra hivatkozva hirdeti meg a honi magyarság belső önrendelkezési elvét, leszögezi: „A romániai magyarság politikai alanyként államalkotó tényező, s mint ilyen a román nemzet egyenjogú társa. Éppolyan felelősséggel tartozunk jövőjéért, mint bármely más állampolgár [...]”

Az önazonosság nélkülözhetetlen tényezőjének, a történelmi tudatnak a közelmúlt tapasztalataiból, a kudarcokból s a kísérletekből is merítenie kell.

1. Izsák József: *Merjünk felejteni*, Romániai Magyar Szó, 1994, július 6.
2. K. Lengyel Zsolt: *Kristóf György az erdélyiség és romániaiság keresztútjában*, Korunk, 1992, 8.
3. Zsolt K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des früheren Transsilvanismus 1918–1928*, Verlag Ungarisches Institut, München, 1993.
4. Kallós Miklós: *A Korunk és szerkesztője*, Korunk, 1964, 7.
5. Gaál Gábor: *Válogatott írások*, Bukarest, 1964, I. köt. 698.
6. *A nemzetiségek egyenjogúságának útján*, Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal, Budapest, 1983, 44. old.
7. Bányai László: *Hosszú mezeje*, Bukarest, 1974, 178. old.
8. *Metamorphosis Transylvaniae*, Cluj, 1937.
9. Méliusz József: *A Korunk irodalma*, in *Az új hagyományért*, Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969, 119.
10. Gaál Gábor: *Levelek*, (1921–1945), Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1975, 432–433.
11. Gáll Ernő: *Irodalmunk története és ami mögötte van*, Korunk, 1971, 122.
12. Gáll Ernő: *A romániaiság szociológiai alapvetése*, Korunk, 1971, 1.
13. Gáll Ernő: *Valóban, erről van szó...* Korunk, 1972, 4. sz.
14. Bodor Pál: *A „romániaiság” mai értelmezése*, 1971, 3. sz.
15. *Korunk Évkönyv 1973*, 41–52; újraközölve Tóth Sándor: *Rólunk van szó*, Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1980, 199–213.
16. Tordai Zádor: *Boszorkányokról és egyebekről, amik nincsenek*; E. Fehér Pál: *A boszorkányok helyett – a realitásokról*, Kritika, 1973, 11.
17. Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből*, Párizs, 1989, 104–105.
18. Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom*, Bp. 1982, 5–17.
19. *Múlt és jövőkép a Vajdaságban*, Tóth Pál Péter beszélgetése Varga Zoltánnal, Magyar Tudomány, 1992, 4. sz.
20. Gáll Ernő: *Kortársakként*, Korunk Évkönyv, 1981.
21. Kós Károly: *Kalotaszegi vállalkozás*. Korunk, 1971, 10. sz.
22. Pomogáts Béla: *Az Erdélyi Szépművés Céh két évtizede*

17. 1994. augusztus 5 A HÉT 12

(Beszélgetés Kós Károllyal) Korunk, 1972, 1. sz.

23. Balogh Edgár: *Kós Károly vitája*, Korunk, 1973, 11. sz.

24. Nagy György: *A kezdeti transzszilvanizmusról*, Korunk, 1973, 11. sz.

1994. augusztus 5 A HÉT 14